

Nagyon szerencsés az a kutató, akinek saját tudományos eredményei alapozzák meg kutatásainak újabb irányait, s akinek a vizsgálatain során feltett kérdéseket sikerül az általa megtalált sokrétű forrásanyag alapján megválaszolni.

Viskolcz Noémi jelen kézírata bizonyára nem jött volna létre, ha nem találkozik azokkal a forrásokkal, az Esterházy hercegi levéltár jelentős számú levelezésével, amelynek feltárására és kiadására többekkel együtt egy kutatási pályázat keretében vállalkozott, s amelyet a család története iránt érdeklődő kutatók azóta már haszonnal forgathatnak. Az érdeklődés a téma iránt s a vizsgálatok egyik kiindulópontja így megteremtődött, ami meghatározta kutatásait.

Igaza van, hogy az 1670-ben elhunyt Thököly István gyermekei közül, katonai érdemei és politikai szerepvállalása, naplóró tevékenysége miatt elsősorban az Orta Madzsar, majd Erdély fejedelmének, Thököly Imrének pályafutását, tevékenységét ismerjük, a Thököly lányok, közöttük Éva sorsa csak néha-néha tűnik elénk férjeik életpályájához kapcsolva. Hármójuk közül Thököly Évára a kutatási előzmények terelték a figyelmét, az Esterházy családi levéltár gazdag anyaga, s az életút fordulóihoz kapcsolódó, a házaspári levelezésen túl előkerülő újabb és újabb források vitték rá arra az útra, hogy Esterházy Pál egykori gyámleányának, második feleségének személyével és cselekedeteivel foglalkozzon.

A saját kutatási előzményekről, valamint a történetírásban fellelhető megelőző kutatások eredményeiről – külön kiemelve Iványi Emma kutatási szemléletét, vagy Susanne Claudine Pils Johann Theresia Harrach monográfiáját, amely utóbbit összevetésre alkalmasnak is talált –, s a felhasznált források összetevőiről és forrásértékéről alapos összefoglalót olvashatunk a disszertáció bevezető részében. Az ott leírtak valóságtartalmáról meggyőződhetünk a gazdag feldolgozó fejezetekben is.

A munka Thököly Éva életútját feldolgozó biográfia, de a családi-rokoni környezet, a kapcsolatok és érdekek olyan alapos vizsgálatába ágyazva, hogy valóban igen sok új adatot és információt nyerünk a tágabb családi térről, a családfő Esterházy Pálról különösen. Tehát nem hagyományos biográfiát olvasunk, hanem egy Thököly Évát körülölelő kortörténetet.

Ennek a több mint fél évszázadnak a története, középpontban Thököly Éva tevékenységével úgy elevenedik meg előttünk, hogy bizonyos, a hősnő életének meghatározó mozzanatainál alapos mélyfúrások szolgálgják a pontos megértést. Ilyen alapozó betekintés és összegzés, szinte azonnal a kézirat elején a Thökölyek felemelkedéséről, a 17. századi két Thököly Istvánról, nagyapjának és

apjának családjáról szóló közel hatvan oldalas nagy fejezet, amely a „Családban” címet kapta. Ez a több generációs karrier azonban Thököly István halálával és megvádoltatásával megtört, az ifjú Imre Erdélybe, s a három árva lány közül az idősebb házasságba, a két kiskorú gyámság alá került. Jómagam az olvasás közben először némileg soknak éreztem a Thökölyeket bemutató fejezet terjedelmét. Aztán a kézirat olvasása közben a szerző győzött meg arról, hogy bizony szükséges volt a birtokszerzések, az erdélyi rokonság és az ottani birtokok körének, a grófi rangemelését elért arisztokrata család kapcsolatainak és tekintélyének ismerete ahhoz, hogy megérthessük az Esterházy-feleség fiatalasszony, majd elhagyott és megvádolt hercegné kitartó törekvéseit a saját birtokok szerzésére és megtartására, a rangjához méltó életmód biztosítására. A módszert a disszertáció későbbi fejezeteiben is látjuk, hiszen az Esterházyakról, a család és a Thökölyek kapcsolatáról is olvashatunk, az öröklés rendjét is alaposan áttekinti, s az udvartartás, a vagyonszerzés összetevői, a felekezeti váltás velejárói, de pl. a királyné csillagkeresztes dámája cím előtörténete is pontos adatokkal került bele a kéziratba.

A kézirat összeállításánál Viskolcz Noémi módszeréhez tartozik, hogy szigorúan a források által kínált következtetéseket közli, nem bocsátkozik találgatásokba. Amikor olyan leveleket talált, amelyek alapján le lehet írni Esterházy Pál apáca lányának, Krisztinának terhességét, akkor ezt megtette. 1698-ban ugyanis Thököly Éva személyesen ment el ellenőrizni az egyébként őt nem igazán kedvelő „Kiri” apáca „nehézkességét”, s javasolta férjének lánya megvallatását, „hogya ki volt az apja, s hogy az gyermeket is ne igyekezzék elveszteni”. Mivel azonban a családnak nem állt érdekében a botrány, nem is talált több említést az esetről, s bár érdekelhetne bennünket, mi olvasók sem tudunk meg a történetről több részletet.

Ugyancsak a források hiánya lehetett az oka, hogy a 332. oldalon a következőképpen fogalmazott Thököly Évával kapcsolatban: „Nem ismert, hogy az Esterházy-udvarban milyen nevelésben részesült...”. Csak nővéreiről említette, hogy azokat a házitanító mellett eltöltött időszak után „hosszabb időre is elküldték tanulni...” , vagyis néhány hónapra Katalint Szécsy Máriához, Máriát a Rhédey házaspárhoz. Thököly Éva esetében azonban nem történhetett még ilyen esemény, viszont valóban nagyon keveset tudhatunk meg arról, honnan szerezte ismereteit.

A családi levelezés Esterházy Pál két házasságának történetét segíti leginkább megismerni. Viskolcz Noémi mindkét feleség – Esterházy Orsolya és Thököly Éva – férjével folytatott levelezésének feltárásában részt vett, a megjelent kötetekbe írott elemző tanulmányainak lényegi elemeit természetesen felhasználta jelen kézirat elkészítésénél. Úgy azonban, hogy a levelekben megjelenő fontosabb állításokat igyekezett más forrásokkal ellenőrizni, kiegészíteni, korrigálni, azért, hogy a személyes forrásból következő egyéni látásmód – ahol ez a személyiség megismeréséhez szükséges –

megmaradjon, de a tényeket mégis több szempont szűrőjén keresztül kaphassuk meg. Jellemző példa lehet erre Thökölly Éva rabságának kora, amikor a házaspár leveleinek információi mellé odateszi az udvar döntéseit is, így biztosítva a kívülálló fél véleményének tudatában a mérlegelés lehetőségét abban a tekintetben, kinek az érvei álltak, állhattak közelebb a valósághoz. De ugyanígy látunk az ausztriai önálló életre kényszerített feleség panaszai mellé helyezett inventáriumokat, kifizetési jegyzékekre való hivatkozásokat, ami a panaszok súlyát, értékét, a két fél megegyezésének lehetőségeit mutatja számunkra.

Esterházy Pál mindkét házasságának időszakáról írt, amit mindenképpen indokol, hogy Thökölly Éva és nővére, Mária is az Esterházy Orsolyával kötött, első házassággal létrejött családba került gyámleányként. Ezzel a korszakkal kapcsolatban több problémát is körbejárt. Egyrészt már az első házasságnál felmerült, milyen nagy szerepet kap az Esterházy birtokvagyon egyben tartása, ami indokolja Orsolya családban tartását. Másrészt felvetődik, miért kérte Esterházy Pál, hogy Esterházy Ferenc helyett – aki Thökölly Katalin férje – ő lehessen a lányok gyámja. Viskolcz Noémi ez esetben is a várhatóan visszaszerezhető Thökölly vagyonnal magyarázta a helyzetet – hiszen a kiskorú lányok semmilyen módon nem részesülhetnek apjuk bűnösségében, így büntetni sem lehet őket –, ahogyan később azt is bemutatta, milyen sokat tett Esterházy a hagyaték megszerzéséért, hogy aztán az összeget saját céljaira felhasználhassa. Esterházy és Thökölly Éva, mint gyámleány bensőséges kapcsolatával szintén a források alapján foglalkozott, amelyek egyértelműen igazolták annak meglétét. Nem mondta ki nyíltan, de a férfi korábbi viszonyának említésével erősen utalt rá, hogy valószínűleg nem a gyámleány volt a kezdeményező. A kialakult helyzet azonban konfliktusokat generált a feleséggel, s a főúri udvar tagjaival, amit a későbbi években, Orsolya halála és az Esterházy Pállal történt házasságkötés után is csak nagy nehézségekkel tudott leküzdeni. Ráadásul a szerző felvetette, hogy feltételezése szerint Esterházy Ádám anyja Thökölly Éva lehetett. A feltételezést azonban csak a gyerekkel kapcsolatos túlzott aggódással magyarázta, s elfogadta, hogy a családban maga Esterházy Pál tartotta első felesége utolsó gyermekének a kisfiút. Mindenesetre érdekes, hogy a továbbiakban az anyai szeretetnek már egyetlen megnyilvánulását sem tudta a levelezésből kiolvasni.

A házasságkötéssel Esterházy maga mellé emelte Thökölly Évát, s Viskolcz Noémi kettejük levelezésére alapozva – különösen az első évtizedben – harmónikusnak írta le viszonyukat, ahol az asszony a hagyományos feladatokat teljesítette, gyermekeket szült férjének. Közben azonban sokat tapasztalt, tanult, érdeklődő fiatalasszonnyá vált, aki férjének társa kívánt lenni. Azt, hogy Thökölly Éva személyisége mennyit fejlődött, s hogy képes és alkalmas lett önálló feladatok megoldására, a disszertáció két úton mutatja be. Egyrészt jelenidejűleg látható, hogy a második feleség sikeresen irányítja férjétől kapott zálogbirtokait. Ugyancsak személyesen – bár férje hathatós támogatásával –

kapcsolódik be az erdélyi birtokok visszaszerzéséhez vezető 1691. szeptemberi, bécsi tárgyalásokba, amely végül az ifjú Apafival létesített 25 ezer forintos zálogösszeg révén Esterháznak hozott hasznot. Másrészt, amikor magára marad, egyértelműen látjuk, milyen racionális lépéseket tesz, amikor önálló döntéseket kell hoznia, kiket keres meg, kiktől kap tanácsot és segítséget, hogyan építi saját birtokainak körét, s rendezi be rezidenciáit.

Esterházy Pál feleségéhez való viszonyában 1692-ben következett be konfliktus, amelyet az egyház közbenjárása még rendbe tudott hozni. Hasonló megoldás több arisztokrata házaspár esetében előfordult, még a 18. században is. Magam a Csáky Kata és Bethlen Miklós házaspár belső családi viszályában láttam az erdélyi püspök hasonló közvetítését és a férjnek adott szigorú utasítását, hogy ne ellenőrizze túlzottan feleségét, biztosítsa számára a szükséges anyagiakat, egyébként pedig tiszteletben éljenek egymás mellett. Ott a feddés eredményesnek bizonyult, mivel a grófnő örökölt birtokai biztosították önállóságát, a férj viszont rá volt szorulva befolyásos felesége támogatására, az Esterházy házaspár esetében, ahol a férj nádori s a feleség korábbi gyámleányi pozíciója még kényesebbé tette a helyzetet, sokkal kevésbé. Még egy évtizedet sem bírt ki a béke, ami 1700-ban olyan botrányhoz vezetett, ami mindkét ember további sorsát meghatározta, bár a válást nem, csak a különélést eredményezte.

Viskolcz Noémi a férj színeváltozását, koncepciója módosulását az általa megírt végrendeletek és pótvégrendeletek bemutatásával és elemzésével is alátámasztotta. A források természetesen az új birtokszerzések, a családtagok pozícióinak változása függvényében mutatnak változást a Thököly Évának és gyermekeinek juttatott vagyonelemek összetevőiben, tehát nem csupán a házastársak viszonyát tükrözik, de azt mindenképp. Ugyanakkor előttünk bontakoznak ki a hitbizományi intézmény létrehozásának új elemei is, a három Esterházy majorátus, amelyek az 1689. évi és az 1695. évi testamentumokban már benne rejlenek, de amelynek részletein a herceg – az 1706. évi pótvégrendeletben pl. a második, Esterházy Gábor halálával megszüntetett majorátusról intézkedik – természetesen élete végéig módosított.

Az 1700-ban keletkezett mérgezési-vád körülményeit tisztázva Viskolcz Noémi egyértelműen azon az állásponton van, hogy a Terézia lánya által megvádolt, majd a bécsi udvarban a férje által feljelentett nő, akit Bécsbe hívtak, s ahol kezdetben arról sem tudott, mivel vádolják, feltehetően egy gondosan végiggondolt vád sértettje, aki a bűntényt, hogy a férjét meg akarta mérgezni, nem követte el. (A kézirat korábbi fejezetében már közölt egy adalékot a fiatal feleség gyógyfüvek iránti érdeklődéséről, amikor leírta, hogy külön szekrényt készíttetett a gyógyszereknek, ami mutatta a gyógyítás iránti érdeklődését.) Thököly Évát ugyan előbb, 1700 decemberében a tullni kolostorba zárták és bűnösnek nyilvánították, de aztán 1701 októberében Lipót császár engedélyezte Sankt

Pöstenben való letelepedését, majd I. József teljes mértékben rehabilitálta. A szerző bemutatja, hogy a ferencesrendi szerzetesek, de maga Kollonits Lipót is őt támogatta az udvarban, ahol végül is csak abban engedtek a nádor kérésének, hogy felesége mozgásterét az osztrák területekre korlátozták, Magyarországon azonban nem engedélyezték. Ennek a pereskedésnek a szálait Viskolcz Noémi sikeresen kibogozta, feltehetően minden lehetséges forrást megkeresett és elolvasott. Kimutatta, hogy Esterházy azonnal rátette a kezét a korábban felesége által irányított birtokrészekre, s gondosan eltervezte azt is, hogy Bécsben vádolják meg, s ne a magyar bíróság ítéljen felette. A feleségének megítélt tartás, adósságrendezés ügyében azonban elszámította magát, mert az udvari körök őt kötelezték az ígért betartására, a fizetésre. A levelezésen túl ennek a problémának áttekintése kapcsán használt különösen sokrétű forrásanyagot a disszertáció írója, amibe a peranyagon kívül az uralkodói döntések is bekerültek. Így nyert igazolást, hogy Esterházyknak a felesége sorsát befolyásoló lépéseit az uralkodók és környezete sem tartotta helyesnek.

A disszertáció számomra leginkább izgalmas részei Thököly Éva önálló élete megszervezésének, birtokgyarapításának, bécsi házvásárlásának éveit. Ekkor hasznosult mindaz a szervezési-gazdálkodási tapasztalat, kapcsolati támogatás, amit eddigi élete során az Esterházyk között megszerzett. Sajátos, hogy korábbi támaszai tértek vissza hozzá, de végrendeletének tanulsága alapján új ismeretségeket-barátokat is kötött. Egyetérttek a disszertáció írójával abban, hogy a vert helyzetből saját érdekeit védeni kívánó grófnő megtalálta az alkalmas, hozzáértő támogatókat, s férjéhez írott leveleiben helyesen és logikusan érvelt a közös családi érdekek mellett, ami az ő elismerését is biztosíthatta.

Van egy állítás a kéziratban, amit fontosnak tartott a tézisekben is kiemelni. Felhívta a figyelmet arra, hogy szerinte a Benczédi László által feltárt, az erdélyiek és a felkelők közötti közvetítő szerepen kívül „... a mai napig nem tisztázott Thököly István szerepe a szervezkedésben”. Mivel a Thököly családdal elég részletesen, a forrásokat vallatva maga is foglalkozott, tekinthető a mondat olyan állításnak is, amely arra utal, hogy nem talált közvetlen bizonyítékot a részvételre, de valamiért nem ezt írta. Az utódok öröklése szempontjából természetesen nem az apa tényleges tevékenysége, hanem az udvar megítélése volt a lényeges, s a birtokok elvétele, amihez a gyanú is elegendőnek bizonyult. Az apai végrendeletet ismertette, s alaposan vizsgálta a visszaszerezhető hagyaték ügyét is.

Viskolcz Noémi nagy figyelmet fordított arra, hogy a szakirodalomban talált kisebb-nagyobb tévedéseket saját kutatási eredményeinek ismeretében korrigálja. Így tett, amikor helyesbítette az R. Várkonyi Ágnesnél olvasható adatot Zrínyi Ilona születésével kapcsolatban: az eddig ismert 1643-ról 1649. március 20-ra. (5. old.) Az Esterházy hercegi levéltár forrásaira (MNL OL P 108.) hivatkozva korrigálta a 621. lábjegyzetben (114. old.) Iványi Emma közlését Esterházy Mihály udvarmesterré történt kinevezésének időpontjára vonatkozóan. Esterházy Pál 1668. január 10-i végrendeletére

alapozva a 718. lábjegyzetben (128. old.) cáfolta Bubryák Orsolya azon állítását, hogy a második, illetve harmadik hitbizomány létesítése 1692-ben vetődött fel először. Az azonban nyilvánvaló, hogy a megvalósítás – ahogyan a szerző is vallja – reálisan csak az 1687. évi országgyűlés döntése nyomán fogalmazódhatott és valósulhatott meg.

Ugyancsak értelmezési problémára, illetve téves értelmezésre hívta fel a figyelmet az 1281. lábjegyzetben (253. old.) Margit Kopp és Bakács István esetében is Thököly Éva és Esterházy Pál 1702. július 1-i szerződésével kapcsolatban.

Olyan precízen ellenőrizte a szakirodalmi állításokat, hogy Iványi Emma közlésével kapcsolatban megnézte, megvannak-e az általa jelzett konvenciók könyvek Esterházy Pál iratai között a P 156 jelzetű anyagban, de ott csak 18. századi anyagot talált, amit a 983. lábjegyzetben szóvá is tett.

A disszertáció alaposságát mutatja, hogy pontos eseményekkel bővítetten közli a kéziratban szereplő meghatározó évszámokat, s az előforduló helynevek mai megfelelőit is.

A disszertáció jól dokumentált képanyagot tartalmaz, s ezért a kézirathoz képjegyzék (45 tétel) is tartozik. A képek nem csupán a családtagokról készített festmények, amelyek a korszakban a főúri galériák részét képezték, hanem címerek, diplomák, öltözetek, anyakönyvi bejegyzések, dokumentumok, névalíráások fotói, vagy azoknak az épületeknek az ábrázolásai is, amelyeket a házaspár épített, vagy amelyeket Thököly Éva vásárolt magának. Olyan képi dokumentumok tehát, amelyek hozzá tartoztak a család történetéhez, s hitelesebbé teszik az elbeszélő híradásokat.

A fejezetek végén logikus összefoglalókat olvashatunk, s a tézisekben megfogalmazott eredmények jól tükrözik a kézirat elemző fejezeteinek lényegi elemeit, foglalják össze a kutatások fő megállapításait.

A disszertáció alapján, s a jelölt tudományos munkásságának ismeretében javaslom a doktori mű nyilvános vitára bocsátását, s jó szívvel tudom ajánlani a bíráló bizottságnak, hogy ítélje oda Viskolcz Noémi számára az MTA doktora címet.

Debrecen, 2023. május 17.

Dr. Papp Klára

az MTA doktora, a DE professor emeritusa